

Spółeczeństwo i kultura Europy Środkowej w czasach panowania Rudolfa II w zwierciadle czechkiej beletrystyki historycznej XIX wieku

Jitka Máchalová

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
rauchova@ff.jcu.cz

SŁOWA KLUCZOWE: Rudolf II, czechka beletrystyka historyczna,
XIX wiek

Prawdopodobnie niejednego badacza poszukującego odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób czechka literatura piękna XIX w. (czyli okresu nasilającego się nacjonalizmu, formowanego koncepcją dziejów Františka Palackiego) reagowała na wejście Habsburgów na tron czechki (1526) oraz pierwsze stulecie ich panowania, zaskoczy niewielka liczba tytułów poświęconych temu tematowi¹. W zasadzie jedynym władcą, który budził i nadal budzi uwagę powieściopisarzy, jest Rudolf II (1576–1611). Pewien paradoks stanowi fakt, że zainteresowanie tą postacią wzbudziły u autorów czechkich dopiero dzieła ich austriackich czy niemieckich kolegów. Mając to na względzie, w niniejszej pracy podjęto próbę analizy sposobów, jakimi czechka beletrystyka historyczna XIX w. opisywała okres panowania Rudolfa II i ówczesną społeczność. Poszukiwano również odpowiedzi na pytanie, czy w obszar jej zainteresowania wchodziła problematyka Słowian oraz ich wzajemności w ramach wspólnoty habsburskiej.

¹ Więcej na temat zobrazowania Habsburgów w beletrystyce XIX i XX w. zob. *Habsburkové. Země Koruny české ve středoevropské monarchii*, red. V. Bůžek, R. Smíšek, Praha 2017, s. 752–760.

Rudolf II i jego czasy w literaturze pięknej. Zarys rozwoju

Choć w czeskim środowisku intelektualnym rozpowszechniony był pozytywny obraz Rudolfa II, wykreowany w dziele Pavla Stránskiego, a do dyspozycji było kilka specjalistycznych publikacji o jego panowaniu², w pierwszej połowie XIX w. nie powstał żaden utwór beletrystyczny, który omawiałby postać władcy. Brak zainteresowania był prawdopodobnie uwarunkowany odmiennym zamierzeniem gatunkowym i tematycznym ówczesnej literatury pięknej; czytelnicy pierwszej połowy wieku dawali pierwszeństwo przygodowym opowieściom rycerskim, których rozwój zapoczątkowała twórczość Waltera Scotta. Z kolei od lat 30. pożądane były tytuły społeczne, które pomagały kształtować świadomość narodową – historia i jej opracowania artystyczne stały się narzędziem edukacji czytelników o dziejach i ich sensie³. Temat doby panowania Rudolfa II nie mieścił się w żadnej z wyżej wymienionych kategorii, dlatego nie poruszała go wówczas ani czeska beletrystyka historyczna, ani twórczość ludowa⁴.

Sytuacja zaczęła ulegać zmianie w latach 60. XIX w. Pod wpływem przekładów literatury fantastycznej i historycznej (szczególnie dzieł Aleksandra Dumasa starszego) również w Europie Środkowej głównymi bohaterami powieści historycznych stawiali się, obok prawdziwych postaci historycznych, zbójnicy, tajemnicze postaci, intryganci, upadłe kobiety czy alchemicy, astrologi i magowie. W związku z tym uwaga była skierowana nie tyle na samego cesarza, ile raczej na epokę, którą współtworzył⁵. Dwór Rudolfa II najpierw zaczął się pojawiać u autorów niemieckojęzycznych, zaś w środowisku czes-

² Np. B. Balbinus, *Miscellaneorum Historicorum Regni Bohemiae. Decadis 1 Liber VII*, Praha 1677; F. Ch. Khevenhiller, *Annales Ferdinandeï Oder Wahrhaftige Beschreibung Kayzers Ferdinandi des Andern*, t. 8, Leipzig 1721; F. M. Pelcl, *Rudolf II. in Geschichte der Böhmen*, t. 2, Prag 1782; F. Pubitschka, *Chronologische Geschichte Böhmens. Unter den Slaven*, t. 6, cz. III, Prag 1801; J. Hormayr zu Hartenburg, *Oesterreichischer Plutarch, oder Leben und Bildnisse aller Regenten und der Berühmtesten Feldherren, Staatsmänner, Gelehrten und Künstler des Österreichischen Kaiserstaates*, t. 7, Wien 1807; W. Coxe, *Gechichte des Hauses Östreich. Von Rudolph von Habsburg bis auf Leopold des Zweiten Tod (1218–1792)*, Leipzig 1817.

³ O funkcji literatury w procesie tworzenia świadomości narodowej zob. *Literaturgeschichte Österreichs*, hrsg. H. Zeman, Graz 2006, s. 355. W kontekście czeskim zob. J. Kořalka, *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914. Sociálně historické souvislosti vytváření novodobého českého národa*, Praha 1996.

⁴ Spis tytułów wydanych w czeskim środowisku zob. V. R. Kramerius, *Knížky lidového čtení*, Praha 1988.

⁵ O ścisłym połączeniu cesarza z dobą świadczą też tytuły tekstów naukowych – zob. np. A. Gindely, *Rudolf II. und seine Zeit (1600–1612)*, t. I, Prag 1863, t. 2, Prag 1865.

kim temat ten zaczęli opracowywać Josef Jiří Kolár (1812–1896) – dramaturg, tłumacz Szekspira, niezmiernie płodny twórca sztuk teatralnych, opowiadań i próz z wątkami historycznymi i fantastycznymi – oraz dziennikarz i powieściopisarz Josef Jiří Stankovský (1844–1879)⁶. Obaj, co prawda, wykorzystywali w swych dziełach realne tło historyczne, pracowali z nim jednak bardzo luźno, największy nacisk kładąc na atrakcyjność intrygi powieściowej i przychylność czytelników czy publiczności teatralnej. Temat Pragi za czasów Rudolfa II stał się więc motywem utworów, których głównym celem była rozrywka, bez wygórowanych ambicji artystycznych.

U schyłku XIX w. prozaicy zaczęli interesować się ezoteryką i okultyzmem w inny sposób – postrzegali je jako realnie funkcjonującą, tajemniczą naukę, która przez wieki była kultywowana przez pewną poufną grupę. Z tego powodu Praga z okresu Rudolfa II, a przede wszystkim na nowo w tym czasie udostępnione czytelnikom legendy o niej⁷, szybko zyskała niecodzienną popularność⁸. Szczególną rolę w procesie „umagiczniania” miasta odegrali autorzy żydowscy, od dawien dawna żyjący w Pradze, których spostrzegawczość wyostrzyła asenizacja miasta żydowskiego u schyłku wieku⁹. Już pod koniec XIX w. w tym ujęciu Pragi były widoczne elementy, które w kolejnym wieku, pod wpływem twórczości Franza Kafki i książki Angela Marii Ripellino *Praga magiczna*¹⁰, stworzyły nowy stereotyp Pragi jako ważnego miejsca w europejskiej przestrzeni magicznej.

Do popularyzacji dziejów wczesnego odrodzenia i postaci Rudolfa II w szerszych kręgach czytelniczych przyczyniła się zwłaszcza rozległa twórczość Josefa Svátka (1835–1897), wielokrotnie wznawiana w dużych nakładach aż do drugiej połowy XX w.¹¹ W jego utworach obok fikcyjnych bohaterów

⁶ J. J. Kolár, *Pekla zplození*, Praha 1862; idem, *Ze staré Prahy*, Praha 1888; J. J. Stankovský, *Král a biskup*, Praha 1872 (w 2011 r. powieść ukazała się jako *Tajemství Rudolfa II*); idem, *Marchese Julio*, Včela 2, 1877, s. 1–4, 16–20, 33–36, 49–51, 64–68, 81–84, 97–100, 113–116.

⁷ Np. J. Svátek, *Pražské pověsti a legendy*, Praha 1883; A. Jirásek, *Staré pověsti české (O Staré Praze)*, Praha 1894; A. Wenig, *Věnc pražských pověstí*, Praha 1908.

⁸ Np. W. von Chézy, *Hildebrand Pfeiffer*, Landshut 1847; W. Alexis, *Dorothe*, Berlin 1856; A. Becker, *Der Karfunkel. Erzählung*, Berlin 1870; P. Bach, *Trug-Gold*, Berlin 1878; F. Lemermayer, *Der Alchimist*, Wien 1884; G. Erwin, *Meister Joachim Pausewang*, München 1910.

⁹ G. Meyrink, *Der Golem*, Prag 1915 (wyd. czes.: *Golem*, Praha 1917).

¹⁰ A. M. Ripellino, *Praga magica*, Torino 1973 (wyd. czes.: *Magická Praha*, Praha 1978).

¹¹ W większości powieści Josefa Svátka można znaleźć atrakcyjny wątek czy intrygę, której ofiarą jest cesarz. Postacie oszustów są często niedookreślone faktograficznie lub wymyślone. Przykładowe tytuły: *Pasovští v Praze* (1870), *Majestát Rudolfa II* (1871), *Vězeň na*

występują postaci historyczne – antykwariusz Jacopo Strada i jego córka Katarzyna, bękart don Julius Ceasar d’Austria, komornik intrygant Filip Lang, podstępni alchemicy Jeronym Scotta, Edward Kelley i Michał Sędziwój oraz przedstawiciele stanów czeskich Petr Vok, Matyáš Thurn, Václav Budovec z Budova i więzień Jiří Popel z Lobkovic – które stały się podstawą wizerunku Rudolfa II również w późniejszych utworach.

W latach 70. XIX w. w środowisku czeskim pojawiło się kilka dzieł kreujących odmienny obraz Rudolfa II – przedstawiały go jako postać romantyczną i tragiczną. To dramaty Vítězslava Hálka i Emanuela Bozděcha¹², w których widoczne są echa tragedii *Ein Bruderzwist in Habsburg* austriackiego autora Franza Grillparzera¹³.

Dużo bardziej wartościowe pod względem artystycznym i faktograficznym dzieła o wczesnym odrodzeniu opracował w ostatnim dwudziestoleciu XIX w. Zikmund Winter (1846–1912). Jego realistycznie skonstruowane opowiadania, nowele i utwory popularyzujące okres przedbiałogórski rozgrywały się w środowisku mieszczan i wysokich uczonych. Nie miały zabarwienia ideologicznego, a niefachowym odbiorcom dostarczały wiadomości o tym, jak wyglądała codzienność w okresie panowania Rudolfa II¹⁴.

Władca i jego dwór

Kwestię zdolności politycznych i monarszych Rudolfa II beletryści historyczni charakteryzowali w zasadzie dwojako. Po pierwsze twierdzili, że z punktu widzenia kultury i polityki jego panowanie stanowiło najważniejszy okres

Křivokláte (1871), *Praha a Řím*, (1872–1873), *Jiří z Lobkovic* (1873–1874), *Pražský kat* (1876), *Paní Popelovna z Lobkovic* (1886), *Paměti katovské rodiny Mydlářů v Praze* (1886–1889), *Astrolog* (1890–1891), *Poslední Budovec* (1894). Przez beletrystów czeskich i austriackich było wykorzystywane dzieło Svátka *Culturhistorische Bilder aus Böhmen*, Wien 1879 (wyd. czes.: *Obrazy z kulturních dějin českých*, Praha 1891).

¹² V. Hálek, *Král Rudolf*, Praha 1862; E. Bozděch, *Dobrodruzi*, Praha 1880.

¹³ W. Häusler, „Das ist der Flucht von unsrem edlen Haus...” *Franz Grillparzers Trauerspiel „Ein Bruderzwist in Habsburg!” – ein zeitgeschichtliches Paradigma aus der Schreibtischlade des beamten Poeten?*, [w:] *Ein Bruderzwist im Hause Habsburg (1608–1611)*, Opera historica, 14, red. V. Bůžek, České Budějovice 2010, s. 489–535.

¹⁴ Zikmund Winter o wczesnym odrodzeniu pisał np. w nowelach i opowiadaniach: *Nezbedný bakalář. Rakovnický obrázek z XVI. století* (1883); *Rakovnické obrázky. Ze života XVI. století I, II* (1888), *Pražské obrázky. Historické kresby a novelly* (1893); *Staropražské novelly z XVI. a XVII. věku* (1892), *Rozina sebranec* (1903), *Mistr Kampanus* (1907).

czeskich dziejów od czasów władzy Karola IV¹⁵. Interpretacja ta była zgodna z periodyzacją czeskiej literatury i kultury oraz najstarszym podręcznikiem historii z końca XVIII w., w których okres rudolfowski („veleslavinski”) nazywano „złotym wiekiem”¹⁶. Fakty historyczne, które stopniowo odkrywała nowoczesna wiedza historyczna, beletryści zaczęli wykorzystywać dopiero pod koniec XIX w. Aby zbudować jak najbardziej atrakcyjną intrygę, autorzy najczęściej koncentrowali się na ostatnim dziesięcioleciu władzy Rudolfa II i charakteryzowali ówczesne działania cesarza jako bardzo problematyczne, przede wszystkim z powodu jego popędliwości i nieprzewidywalności¹⁷. Cechy te początkowo przedstawiano jako skutek melancholii, później – już po upublicznieniu wyników badań lekarskich cesarza – zaczęto je przypisywać chorobie psychicznej. W nielicznych utworach choroba stawała się nawet jedyną cechą charakterystyczną tej postaci wykorzystywaną przez twórców.

Od lat 60. XIX w. badacze historyczni i autorzy literatury pięknej kierowali swoją uwagę nie tylko na władzę cesarza, lecz także na jego dwór. Bohaterów będących w bliskości cesarza beletryści przedstawiali na dwa sposoby. Pierwszy ulegał wpływom czeskiej przedbialogórskiej koncepcji dziejów, rozumianych jako konflikt czeskich stanów niekatolickich z Habsburgami i Kościołem katolickim. W tym duchu jednoznacznie negatywnie byli przedstawiani reprezentanci frakcji hiszpańskiej (Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic, Polyxena z Pernštejna itd.), sympatyzujący ze stroną katolicką¹⁸ i wysocy dostojnicy kościołni, szczególnie jezuita i kardynał Melchior Khlesl. Pozytywnie zaś przedstawiano reprezentantów stanów czeskich, choć niektórzy, np. Václav Budovec z Budova¹⁹, Jindřich Matyáš Thurn czy Jindřich Šlik, w rzeczywistości nie znali nawet języka czeskiego. W tym wypadku autorzy skupiali się na osobach, które okazały się kluczowe dla czeskiego powstania stanowego, bitwy na Białej Górze i innych wydarzeń, ewentualnie na tych, którzy reprezentowali poglądy religijne przeciwne wobec bigoteryjnych katolickich Habsburgów. Nieprzypadkowo kluczowy dla czeskich autorów stał się też bój o tzw. List majestatyczny, który prezentowali jako zwycięstwo czeskich stanów liberalnych.

¹⁵ Np. J. Svátek, *Jiří z Lobkovic*, Praha 1874; idem, *Astrolog*, Praha 1891.

¹⁶ A. Pařízek, *Versuch einer Geschichte Böhmens für den Bürger. Nebst angehängter historischen Erdbeschreibung dieses Landes*, Prag 1782.

¹⁷ Np. J. Svátek, *Majestát Rudolfa II*, Praha 1871.

¹⁸ Idem, *Paní Popelovna z Lobkovic*, Praha 1886.

¹⁹ Idem, *Poslední Budovec*, Praha 1894; L. Mašínová, *Hořící sloup. historický román o Václavu Budovci z Budova*, Praha 1935.

Drugi sposób przedstawienia członków dworu cesarskiego nie uległ aż tak mocno wpływowi ideologii narodowej – autorzy koncentrowali się bowiem na ciekawej historii życiowej. W beletrystyce czeskiej, często odnoszącej się do okresu przedbiałogórskiego, chętnie przedstawiano również losy ostatnich Rožmberków – Viléma i Petra Voka²⁰, Jiřígo Popela z Lobkovic²¹, Mikuláša Dačického z Heslova²² oraz Heřmana Kryštofa Russworma²³.

Już w najstarszych tytułach beletrystycznych, które wszak miały charakter literatury trywialnej, uwaga autorów była skierowana na pozamałżeńskie potomstwo Rudolfa, spłodzone z Kateřiną Stradovą. Literatura piękna z lubością opowiadała również losy życiowe pierworodnego syna cesarza Don Juliusa Caesara d’Austrii, który z powodu choroby psychicznej dokonał kilku poważnych przestępstw. Koniec końców okazał się on dla powieściopisarzy znacznie ciekawszą postacią niż sam cesarz. Do opisu popełnionych przezeń morderstw autorzy wykorzystywali ówczesne zapiski kronikarskie²⁴, które wkładali w wyraźnie romantyczne ramy²⁵.

Alchemia, astrologia i sztuka

Środowiskiem, dzięki któremu postać Rudolfa II po raz pierwszy pojawiła się w literaturze pięknej, najpierw epizodycznie, by następnie stać się utrwalonym stereotypem, były pracownie alchemiczne i obserwatoria astrologiczne²⁶. Pisarze przedstawiali szeroki wachlarz powodów przyciągających cesarza do alchemii i astrologii – od pragnienia złota, które wykorzystałby do umocnienia cesarstwa, przez dążenie do stworzenia sztucznego człowieka: homunkulusa czy golema,

²⁰ Jednym z pierwszych autorów piszących na temat Rožmberków i życia na ich dominium był Václav Beneš Třebízský. Chodzi o utwory: *Z páně regentových záletů* (1884) na temat Jakuba Krčína z Jelčan, *Pro bílou labuť švamborskou* (1884), w którym pojawia się Zuzana Vojřířová, i genetycznie najstarszy zbiór: *Z končin pětileté růže* (1881), w którym ujęta została postać Elišky Moskevskiej, jak również temat buntu blatskiego pod wodzą Jakuba Kubaty. Cały zbiór w: V. Beneš Třebízský, *V podvečer pětileté růže*, Praha 1968.

²¹ J. Svátek, *Věžeň na Křivokláte*, Praha 1871; idem, *Jiří z Lobkovic...*

²² L. Stroupežnický, *Mikuláš Dačický z Heslova*, Praha 1886; J. Humberger, *Mikuláš Dačický z Heslova*, Praha 1934.

²³ J. Svátek, *Paměti katovské rodiny Mydlářů v Praze II (Rozličné příběhy katovské)*, Praha 1887.

²⁴ V. Březan, *Životy posledních Rožmberků II.*, Praha 1985, s. 590–591.

²⁵ Np. J. J. Stankovský, *Marchese Julio*; J. Svátek, *Majestát Rudolfa II.*

²⁶ Np. E. M. Oettinger, *Auf dem Hradschin*, Prag 1856; K. J. Braun von Braunthal, *Das Elixir des Teufels*, Wien 1861; J. J. Kolár, *Pekla zplozenci*, Praha 1862; J. Svátek, *Astrolog*, Praha 1890.

aż po żądze zdobycia kamienia filozoficznego i wiecznego życia. W dziełach powstałych pod wpływem mistyki żydowskiej do cesarskich motywacji dołączano starania o odkrycie ogólnych zasad przemiany duchowej człowieka.

Czeskie i zagraniczne powieści historyczne tego okresu najczęściej wymieniały trzech alchemików i astrologów – Tycho Brahego²⁷, Johanna Keplera i Edwarda Kelleya. Najwięcej tytułów odnosi się do Brahego, który według powieściowych historii miał na dworze cesarskim i w całej Pradze nietykalną pozycję, a to z powodu postawionego cesarzowi horoskopu, w którym przepowiedział jego śmierć. W niektórych utworach autorzy identyfikowali nawet początek melancholii Rudolfa II właśnie z upublicznieniem horoskopu. Powracającymi motywami były też przepowiednia o zbieżnym horoskopie cesarza i jego lwa Mohameda czy wątek proroctwa gwałtownego zgonu z ręki własnego syna²⁸. Z kolei Johannes Kepler był przez czeskich twórców często charakteryzowany jako zdziwaczęły uczeń Brahego. Obraz ten kontrastuje z opisem autorów niemieckojęzycznych, uznających astrologa za swego rodzaju prototyp niemieckiej genialności. Absolutnie wyjątkową pozycję w czeskich powieściach historycznych miał angielski mag Edward Kelley z Imany – jego popularność umocniona była najpewniej legendą związaną z domem, w którym zamieszkiwał²⁹. W przeciwieństwie do Brahego i Keplera Kelley nie wahał się mieć cesarza, a jego domeną były złudzenia optyczne i zręczność. Podobnie negatywnie jak Kelley oceniany był Jeronym Scotta, którego przedstawiano jako wyrachowanego i pozbawionego zdolności³⁰.

Do kręgu astrologów, astronomów, alchemików i magów należy włączyć również ulubiony beletrystyczny temat praskiego getta żydowskiego – miejsce magiczne, gdzie większość mieszkańców znała tajne nauki. Wśród neoromantyków ulubione były zwłaszcza losy rabina Jehudy Löwa ben Be-calela i sztucznej istoty – golema, tradycyjnie już łączonego z Pragą³¹. Ko-

²⁷ Wybór z beletrystyki niemieckojęzycznej: K. J. Braun von Braunthal, op. cit.; J. T. B. Helfrecht, *Tycho Brahe, geschildert nach seinem Leben*, Hof 1798; A. Schoppe, *Tycho de Brahe*, Leipzig 1839; M. Brod, *Tychos Brahes Weg zu Gott*, Leipzig 1916.

²⁸ Np. A. Hauschner, *Der Tod des Löwen*, Berlin 1916.

²⁹ Rozprawa naukowa J. Svátek, *Anglický alchymista Kelley v Čechách*, [w:] idem, *Obrazy z kulturních dějin českých...* t. I, s. 133–159.

³⁰ Ten obraz Scotta przede wszystkim: J. Svátek, *Astrolog...*

³¹ Trwałe powiązanie Pragi z Golemem w pamięci społecznej XX w. zapewniła powieść *Golem* Gustava Meyrinka oraz nawiązujące do niej filmy i teksty Egona Erwina Kisch w „Prager Tagblatt”. Artykuły nazwane *Auf der Fährte des Golem* Kisch opublikował w tym czasopiśmie we wrześniu 1920 r. Więcej zob. O. Eliáš, *Golem. Historická studie*, Praha 1994, s. 1 (przedruk wyd. z 1924 r.).

rzenie historii jego ożywienia sięgały wszak głębiej w tradycję żydowską, a nawiązania do golema pojawiły się w całej serii tytułów romantycznych i groteskowo-fantastycznych. W kontekście czeskim historia o sztucznym człowieku należała do starych legend praskich, których opracowania podjęło się u schyłku XIX w. wielu autorów. Opowieści o spotkaniu rabina Löwa z Rudolfem II były znane już z legend, spopularyzował je również Alois Jirásek, jeden z najważniejszych twórców beletrystyki historycznej końca XIX i pierwszego trzydziestolecia XX w.³²

Poza fascynacją cesarza alchemią, astrologią i tajemniczością autorzy literatury pięknej podkreślali też szczere zainteresowanie, z jakim zajmował się on sztuką i jej kolekcjonowaniem. Znacznym zmianom ulegał jednak w powieściach sposób wartościowania poziomu zbiorów. Podczas gdy w utworach z ostatniego trzydziestolecia XIX w. komnata sztuki uważana była za kuriozalną i zbyt kosztowną rozrzutność³³, wraz ze zwiększającą się wiedzą o artystycznej wartości kolekcji poprawiały się również jej oceny.

Ziemie czeskie czy szerzej: całość Rzeszy?

Słowianie w beletrystyce historycznej o wczesnym odrodzeniu

W czasie kiedy powstała większość omawianych dzieł, słowianofilstwo i rusofilstwo były w odwrocie w polityce i społeczeństwie czeskim. Mimo to warto zastanowić się, czy motyw łączności Słowian żyjących pod panowaniem jednego władcy przejawiał się w konstrukcji samych fabuł. Beletryści zajmujący się okresem władzy Rudolfa II praktycznie nie interesowali się faktem, że po objęciu przez Habsburgów tronu czeskiego ziemie czeskie stały się częścią rzeszy, której obywatelami, poza wrogimi Niemcami (Austriakami), były też inne narody słowiańskie. Ograniczenie wyłącznie do problematyki czeskiej ostatecznie odbiło się i na topografii poszczególnych dzieł. Akcja wszystkich powieści rozgrywała się bowiem na ziemiach czeskich, ewentualnie w Austrii czy Rzeszy, co więcej: utwory były wyraźnie pragocentryczne – z innych regionów wyraźniej zaznaczano obecność tylko południowych Czech, głównie dzięki utworom o losach ostatniego Rožmberka, Petra Voka.

Do centrum zainteresowania autorów czeskich nie dostał się żaden Słowianin przebywający w tym okresie na dworze Rudolfa. Polaryzacja dworu

³² A. Jirásek, op. cit.

³³ J. Svátek, *Majestát...*

cesarskiego była tworzona na zasadzie opozycji czeskości i niemieckości, ewentualnie liberalnego protestantyzmu i bigoteryjnego katolicyzmu, a dla innych narodów czy religii nie było już miejsca. Wśród obcokrajowców, którzy wymykali się tej zasadzie, można wymienić astrologów, alchemików i artystów; oni wszyscy jednak – z wyjątkiem alchemika Michała Sędziwoja, Polaka o niezbyt dobrej reputacji – pochodzili z Europy Zachodniej lub Południowej.

Rosję ówczesni pisarze najczęściej przedstawiali jako zbyt odległą i nieco egzotyczną krainę, z której na dwór cesarski przychodziły poselstwa wzbudzające zainteresowanie całej okolicy. Wielkie Księstwo Moskiewskie nie otrzymało jednak żadnej znaczącej roli aktualizującej. Pewnym kuriozum pozostaje tylko postać Elišky Moskevskiej – karlicy, która przybyła do Czech z poselstwem z Moskwy, a cesarz Rudolf II podarował ją Petrowi Vokowi z Rožmberka³⁴.

Trochę większe zainteresowanie – choć wciąż minimalne – wzbudzała historia Europy Południowej, przede wszystkim temat zagrożenia tureckiego. Słowianie południowi byli w tym kontekście opisywani jako bohaterscy obrońcy chrześcijaństwa i południowych granic, niewahający się oddać własnego życia w imię wartości. Najczęściej wspominano Mikuláša Zrinskiego z Serynu, obrońcę twierdzy Sziget, który dodatkowo miał koligacje rodzinne z ulubionym rodem Rožmberków³⁵. W porównaniu do liczby tytułów beletrystycznych na ten temat powstałych w Europie Południowej czy na Węgrzech wzmianki o obronie granic południowych przed „Mahomedami” są jednak w literaturze czeskiej marginalne.

Dla ziem czeskich niebezpieczeństwo tureckie, a nawet losy innych Słowian w imperium Habsburgów były zbyt oddalone i nawet w drugiej połowie XIX w. nie wchodziły w skład budowanej koncepcji czeskich dziejów, rozumianych jako spotkanie i konflikt dwóch żywiołów: czeskiego i germańskiego. Czeska beletrystyka historyczna – można nawet powiedzieć, że również ta poświęcona innym okresom, nie tylko dobie władzy Rudolfa II – pozostała więc krótkowzrocznie zapatrzona w historię własnego narodu i jego walki prawnopaństwowej.

Z języka czeskiego przełożyła Ewa Stębowska

³⁴ Pisarze wykorzystywali informacje, których o Elišce Moskevskiej dostarczył pracownik rožmberskiego archiwum Václav Březan. V. Březan, op. cit., s. 576.

³⁵ V. Müller, *Pětilistá růže*, Praha 1943, s. 45–67.

BIBLIOGRAFIA

- Beneš Třebízský V., *V podvečer pětিলisté růže*, Praha 1968.
- Březan V., *Životy posledních Rožmberků II.*, Praha 1985.
- Eliáš O., *Golem. Historická studie*, Praha 1994, s. 1 (przedruk wyd. z 1924 r.).
- Habsburkové. *Země Koruny české ve středoevropské monarchii*, red. V. Bůžek, R. Smíšek, Praha 2017.
- Häusler W., „*Das ist der Flucht von unsrem edlen Haus...*” Franz Grillparzers Trauerspiel „*Ein Bruderzwist in Habsburg!*” – ein zeitgeschichtliches Paradigma aus der Schreibtischlade des beamten Poeten?, [w:] *Ein Bruderzwist im Hause Habsburg (1608–1611)*, Opera historica, 14, red. V. Bůžek, České Budějovice 2010.
- Kořalka J., *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914. Sociálně historické souvislosti vytváření novodobého českého národa*, Praha 1996.
- Kramerius V. R., *Knížky lidového čtení*, Praha 1988.
- Literaturgeschichte Österreichs*, hrsg. H. Zeman, Graz 2006.
- Müller V., *Pětिलisté růže*, Praha 1943.
- Pařízek A., *Versuch einer Geschichte Böhmens für den Bürger. Nebst angehängter historischen Erdbeschreibung dieses Landes*, Prag 1782.
- Ripellino A. M., *Praga magica*, Torino 1973 (wyd. czes.: *Magická Praha*, Praha 1978).

Society and Culture of Central Europe During the Reign of Rudolph II in the Czech historical fiction of the 19th century

Jitka Máchalová

The paper deals with works of the 19th century novelists in the time of Rudolph II and compares their contents with the situation at the end of the 16th century and the beginning of the 17th century. After a brief assessment of the evolution of belles-lettres during the life and reign of Rudolph II attention is paid to various ways of capturing the emperor and circumstances of his administration in regard to the social and political transformations of Czech society in the 19th century. Moreover, the style of make-up in Rudolph's court; has been described, as well as its national structure and frequently stereotyped historical personalities who often accompanied the Emperor. The particular attention is also paid to alchemy, astrology and art, which became an integral part of tools used by the novelists to form ideas of the Rudolphine epoch. The last part of the text is devoted to the topic of representation of Slavs, but this type of literature is not very common.

Translated by Marika Vidrová

**Общество и культура Центральной Европы
в правление Рудольфа II в зеркале чешской
исторической беллетристики XIX века**

Итка Махалова

В статье рассматриваются новеллисты XIX в., изображающие время правления Рудольфа II, в сравнении с реальной обстановкой конца XVI – начала XVII вв. После краткой оценки развития художественной литературы в соответствии с темой жизни и правления Рудольфа II внимание уделяется различным способам изображения императора и обстоятельств его власти в отношении к общественным и политическим переменам чешского общества в XIX в. Далее анализируется способ описания двора Рудольфа, его национальный состав, упомянуты часто являющиеся стереотипными характеристики исторических лиц из окружения императора. Особое внимание также уделяется алхимии, астрологии и искусству, которые стали неотъемлемой частью художественной литературы, формирующей представление об эпохе Рудольфа II. Последняя часть текста посвящена теме изображения славян, являющейся довольно редкой в исследованном типе литературы.

перевод Дагмар Блюмловоу